

redzett szavait teljesen elvetné, kivált ha megcsaladosodtak. A helytelen képzésű szavakat képzőik szerint csoportosítja (-nok-nők, -da-de, -ár-ér, -lat-let, -ancs, -vány-vény, -ny, -m, -lag-leg, -la-le, -án-én). Fejtegetései mindenütt szabatosak és világosak, úgyhogy a nyelvtudománnyal nem foglalkozó is könnyen megérti; legfeljebb az lett volna kívánatos, ha a helytelen mellett a helyes képzésmód bemutatására több példát említ. Itt-ott egy-egy kisebb tévedés is becsúszott a szövegbe. A *csapda* tulajdonképen *csapta*, nem a nyelvújítás szava; A *készlet* szót meg lehetne védeni, ép úgy, mint a *többletet*, összerántása ennek *készület*, *többület* (vö. Nyr. 25: 453); maga a *készület* úgysis megvolt már abban a jelentésben a régiségben is. A helyes képzésű *szokványt* sem rónám meg, minthogy más, sajátos jelentést vett fel, mint a *szokás*. A *számla-szemle* védelmébe belecsúszott a nem népies *inga*, mely Bugát alkotása (NyUSz). A *könyvel(-és)* szót sem tenném a megrovandók jegyzékébe; helyes képzésű s a német *buchen*, *buchung* példája nélkül is egészen természetesen kínálkozik, továbbá meg is családósodott: *könyvelés*, *elkönyvel*, *könyvelt*, *könyveletlen*.

A képzések után a hibás összetételek következnek, melyek nagyrészt a Nyelvörben is sokszoros megrovásban részesültek; továbbá az *-ási*, *-ési* végzetű melléknevek szertelen és fölös használatát javító kifejezések. A legtöbb sajátképen való kereskedelmi szót az igék közt találjuk, ezen a csoporton érzik meg egyszersmind leginkább a német hatás s ez természetes is, minthogy a szolás tengelye az ige; itt burjánzik legszaporábban a tarkábbnál-tarkább nyelvrontó elem: a hibás vonzatok, igekötők magyartalan használata, az összetett névszókból helytelenül alkotott igék stb. Ezeket is könnyen áttekinthető csoportokba szedte a szerző, a megfelelő javításokkal együtt.

Egészben véve igen jó és igen hasznos ez a könyvecske; már most az volna kötelessége az »intéző köröknek«, hogy az a sok jó tanítás ne csak írott malaszt maradjon, hanem az életbe is átmenjen. Legelőször is a kereskedelmi iskolák számára rendelt könyveket kellene megtisztítani a sok hibától, ezeknek kell tisztáknak lenniök. Hogy nem tiszták, maga a szerző panasolja föl többször jeles művében.

TOLNAI VILMOS.

Neologia és nyelvújítás.

Neológián új alkotású szók használatát s régieknek új értelemben való alkalmazását értik világszerte. »Il ne se prend qu'en mauvaise part« — mondja a francia akadémia szótára, a neologismusokról szólva.

Mi magyarok a neológiát nyelvújításnak nevezük, de amikor a magyar nyelvújításról szólunk, már egyebet értünk rajta, mint amit világszerte neológiának neveznek. A mi nyelvújításunk nem csupáncsak több vagy kevesebb neologizmus irodalmi befogadása, mint más nemzeteknél, hanem az irodalom egész nyelvének, aránylag igen rövid idő alatt, oly nagy mértékben való átalakulása, amelyre,

mint Schuchardt a nagy romanista megjegyezte, nincs példa a nyelvek történetében.

Ez átalakulás — vagy, ha úgy tetszik, e megújulás — a XVIII. sz. második és a XIX. első felében, nem is egészen száz esztendő alatt, ment végbe. Igaz, hogy a nyelvújító írók nem is voltak válogatósak az eszközök megválasztásában; felhasználtak minden módot — akár engedte, akár tiltotta a grammatika — hogy céljokat, az irodalmi nyelv átalakítását mentől hamarabb elérhessék. Elavult szókat elevenitettek föl, sokszor nem is tudva, hogy azok egyszer már éltek; a közbeszéből s a nyelvjárásokból addig az irodalomban élő nem fordult szókat ültettek át, változtatlan vagy módosított jelentésben és alakban; idegen szókat gyúrtak át magyar mintára; összetételeket formáltak analogia útján, de sokszor analogia ellenére is; új szókat alkottak élő, kihalt, sőt koholt képzőkkel; gyököket vontak el a népnél is szokásos módon, gyakran önkényesen, még idegen szókból is; új, addig soha nem hallott szólásokat honosítottak meg; stb. stb.

Mindennek összessége, még a stb-eket is beleértve, teszi minálunk a nyelvújításnak nevezett nagy átalakulás egészét. Sok jó volt benne, de sok rossz is: ösztönszerűen eltalált helyes műveletek és alkotások, önkényes vagy legalább mesterkélt csinálmányokkal vegyest. A pártatlanul ítélőnek meg kell benne látni mind a rosszat, mind a jót, s nem szabad válogatva csakis azt rakni serpenyőre, amit »en mauvaise part« vehet.

A Nyelvőr f. évi novemberi füzetében Zolnai Gyula bírálatot ír a nem régiben megjelent Nyelvújítási Szótárról s bírálatában azt a véleményét fejezi ki s ugyanezt valami tíz helyen ismétli is, hogy a Magyar Nyelvújítás Szótarába az íróknak csakis tudatos (önkényes 513. l.) újításait lett volna szabad bevennem, az önkénytelenül, ösztön- és ihletszerűen átültetett, vagy kipattant új szavaikat pedig mellőznöm kellett volna.

Z. Gy. nem veszi észre, hogy a neologismusok közti válogatás a legnagyobb igazságtalanságra vezethetett volna; s nem veszi észre, hogy az ő kívánsága kész lehetetlenséget is rejt magában. Hogyan döntsük el azt, hogy száz vagy százötven év előtt támadt új szó tudatos alkotása volt-e az írónak, vagy pedig öntudatlanul csúszott ki a tollából? Vegyük például a *hosszadalmas* szót. Faludinál fordul elő legelőször: »meg nem unakodik a hosszadalmas várásban.« Tudatosan csinálta-e? vagy pedig észrevétlenül szaladt ki a tollából, az *unodalmas*, *aggodalmas* analogiájára. Az utóbbi föltevés mellett szól az a körülmény, hogy a *hosszadalom* fn. sem önála, sem előzőinél még nem fordul elő s úgy látszik, csakis Sándor István hámozta ki a fél századdal előbb keletkezett melléknévből. Ugyancsak Faludinál találni először a *vélemény* szót, de csak egyetlen egy helyen s ott is nyomban a *lelemény* szó után: »inkább megtagadta volna a keresztségben vett nevét, hogy sem lemondott volna megrögzött véleményében« (N. E. 69. l.) Tudatos alkotás-e ez, vagy pedig ösztönszerű? Ha amaz lett volna, bizonyosan többször is előfordulna nála.

Kreskai Imrénél találni legelőször a *nyaktülöt* a guillotine-ra (Buzd. Vers. 8.) Oly kitünő párja a *kendertülö*-nak, hogy akármely paraszt ember agyában is megfogant volna, ha a guillotine munkáját ismeri. A XIX. sz. elején támad, a *vádló* párjaként, a *védlő* (V. ö. *ügyvéd*); tudatos alkotás-e ez, vagy ösztönszerű? De lépünk közelebb! A *kápra* fn. (am. *káprázat*, elvonva a *kápráz* igéből) önkényes csinálmánynak látszik; tudtommal csakis Szász Károlynál fordul elő. Pár évvel az »Álmos« megjelente után említettem Szász Károlynak, hogy e munkájában milyen érdekes szó: a *kápra*. »Nálam fordulna elő, én mit sem tudok róla« — volt a felelet. — Z. Gy. is emlékezni fog a *kidrágítani* szó keletkezésére. A Nyelvtudományi Bizottságban Tolnai Vilmos »Magyarító Szótár«-át tárgyalva, a »kistájgerolás« magyar nevéen törtük a fejünket. Gyulai Pál hangosan gondolkozott: »Hogyan is kellene mondani, ha az embert *kidrágítják* a lakásból?« Ma már leginkább csak a keserves kinnal faragott és az elvont jelentésű szökon ismerni meg, hogy tudatos csinálmányok; ellenben temérdek sok olyan szavunk van, melyekről, ha egyebűnben nem tudnók, el sem hiunók, hogy ezek is neologizmusok, pedig száz évvel ezelőtt megűtközéssel fogadták őket. A neologizmusoknak különben is nem az az ismertető jelök, hogy tudatosak-e, hanem az, hogy újak-e az irodalomban?

Hatzfeld és Darmesteter francia szótára, a neologizmusokról szólva, ezeket mondja: »Neologizmusok napról-napra támadnak, de nem jutnak mind forgalomba. Mint minden élő nyelv, a francia is, szűnetlenül teremthet és teremt új kifejezéseket, melyek a közszükségnek, vagy pedig egyéni szükségleteknek felelnek meg. Amazokat természetesen befogadja a nyelv, emezek közül ellenben csak azokat őrzí meg, amelyek őt valami szerencsés alkotással gazdagítják. Vanak a neologizmusok között népies alkotású szök, amelyek az élő nyelv természetes képződményei; vannak ismét köztük olyan tudós szök, melyeket a tanult ember az ő dolgozó-szobájában önkényes, mesterséges módon készít. Mi a szótárunkba szívesebben vettük be az előbbieket, minthogy ezeken valóban megvan a francia bélyeg.«

Azt hiszem, Hatzfeld és Darmesteter eme szavainak a mi nyelvűjításunkra alkalmazni akarásán alapszik Z. Gy. kívánsága. Mivel ezek a francia urak az ő köznyelvi szótárunkba leginkább a természetes képződményeket (*les produits naturels de la langue vivante*) vették föl és a tudós szököt (*qu'un érudit compose dans son cabinet, d'une manière arbitraire, artificielle*) mellőzték, Z. Gy. azt követelteti, hogy a nyelvűjítási szótárból viszont a természetes képződményeket kell kihagyni és csakis az önkényes, mesterséges alkotásokat kell fölvenni. Lehet — megengedem — hogy H. és D. urak, ha viszont a közszóvá nem vált neologizmusokból szótárt készítenének, ezt csakugyan ilyen szempontból fognák szerkeszteni; de vajjon szabad-e, lehet-e erre a francia kaptára a mi nyelvűjításunkat is ráhűzni?

Z. Gy. azt is kijelenti, hogy a nép- és köznyelvből az irodalmi nyelvbe átűltetett szök közül csak azokat kellett volna fölvennem a NyUSz-ba, melyekről az illető nyelvűjító vagy maga megjegyezte

már, hogy ezt és ezt a szót tudatosan vette át, vagy pedig biztosan kimutatható rólok, hogy az átvétel tudatosan történt. Ez ismét lehetetlen egy kívánság! Lehetetlen pedig azért, mert az ilyen tudatos kijelentések száz vagy százötven éve még nem igen voltak divatban s az írótól nem is követelheti senki, hogy csillag alatt mindig megjegyezze: »ezt és ezt a szót tudatosan vettem át innen és innen.«

Ebből folyólag szememre veti Z. Gy. azt is, hogy nagyon bízottam a NySz-ban, pedig hát a NySz-ból sok, de nagyon sok régi irodalmi szó kimaradt csupa »véletlenségből«. De hátha nem véletlenségből maradt ki. hanem kimaradt azért, mert az illető tájászó a nyelvújítás idejéig még nem került bele az irodalomba. Nem okosabb dolog-e az esetlegekre is figyelmeztetni, mint a véletlenségekben bizakodni? Könnyebb a sokból törölni, mint a keveset szaporítani!

Az esetleg öntudatlanul bekeblezett tájászók fölvételét a NyU. Sz-ba Z. Gy. olyan eljárásnak tartja, mely »a kutatót határozottan félrevezetheti« (513. l.) s »okulás céljából« el is sorol valami ötven ilyen szót: *buksi*, *burgonya*, *busásan* stb., választ kérve interpellációjára.

Hát kezdjük, úgy mint ő, a *buksi*-val; erről a NyUSz-ban ennyi van mondva:

„*Buksi. Márton szótárában (1807.) találok először, dickkopf jelentéssel; a nép ajkáról van véve.*“ — No már kérem, buksi egy kutató lesz az, akit az ilyen adat is félre fog vezetni. — Különbén e szó sokféle jelentését l. MTsz.

Burgonya. Z. Gy. szerint ez sem való a NyUSz-ba. Miért? nem mondja meg, pedig itt a tudatos átvétel, amit annyiszor emleget, ki is mutatható. A *burgonya* szót a XIX. sz. elején csak egy varmegye s ennek is csak az egyik sarka ismerte; Sándor I. és Márton J., a szótárírók, följegyzik 1803-ban; mikor Helmecey tűzzel-vassal terjeszteni kezdi (Ny. 14:175), kinevetik vele; végre behatol a műveltek nyelvébe, noha maig sem bírta innen sem kiszorítani a *krumplit*. Hát ez sem neologismus?

Busásan. Itt elegendő lesz, ha e szónak az irodalomban följegyzett értelem-változataira nézve egyszerűen visszautalok a NyU.Sz-ra.

Csákó. E szót, mint a népnél is szokásos, de a nyelvújítóktól oly rossz néven vett, »hamis elvonás« példáját (mit már S. I. észrevett) említettem föl.

Csárdás. Ismeretes, hogy a magyar népies táncokat 1840. táján B. Wenckheim Béla honosította meg az úri bálokban, még pedig *csárdás* néven. A nép ilyenű táncról akkor mit sem tudott, s táncait vidékek szerint *csüördögölő*, *kuferces*, *kutyakopogós*, *kállai kettős*, *lassú és friss* stb. nevekkal jelölte (Pall. Lex.). 1838-ban a M. Tud. Társ. Zsebsz. és 1844-ben Ball. *csárdáson* még csak »wirt auf der heide«-t ért, de már 1845-ben (Fog.) »volksmusik és volkstan« is. Én 1843-ból találtam a csárdásról, mint táncról,

az első irodalmi adatot s ezt följegyeztem a NyUSz-ba. — Z. Gy. szerint ez is félrevezetheti a kutatót.

Dobni. Szarvas Gábor beszélte nekem egyszer, hogy a *topni* ige új alakját mindenfelé keresteti a régi irodalomban, de sikertelenül. Én bátor voltam följegyezni a NyUSz-ba, hogy 1750-nél régibb előfordulását én sem találtam.

Egyelőre. Az *egyelőbbször*, *egyelőször*, *egyelőbe*, *egyelsőben* szókat a régi nyelv is ismerte. Az *egyelőre* először Sz. D-nál. A köznyelv az én tudtom szerint, ma sem használja és csakis a tanult emberek beszédéből ismeri.

Éh fn. »Mintha gyémántra akadtam volna — mondja Kisfaludy S. — úgy megörültem, midőn Verseggyben *magányt*, *szomját*, *éhet*, *gúnyt* s magamban *dühöt* találtam.« Ne higgyünk Kisfaludy S. szavainak? miért ne, vagy talán ő nem ismerte eléggé a száz év előtti irodalmi nyelvet? Somogyi Gedeonról sem mondhatjuk ezt. (Vö. *ádáz*, *mindenki*, *puhatolni* stb.); Kazinczyról, Kresznericsről pedig éppen nem (l. *túltságos*, *össze*).

Elsimítani az ellentéteket, kényes ügyeket; *fölkorbácsolni* a szenvedélyeket (Széchenyi, Akad. Évk, 6:64); *rakonccálan* magavisélet; *szívtelen* ember (ném. *herzlos*, magy. *lelketlen*) följegyzésre méltó új szólások. — *Torna* l. Horger Antal idézetét Dugonicsból (Nyr. 31:157).

Még nagyon sok felelni s megjegyezni valóm volna Z. Gy. kérdései s észrevételeire, nagy részükre azonban a tájékozott olvasó, első sorban Z. Gy. maga is megfelelhet.

Végezetül szabadjon Zolnai Gyulának most, Tolnai Vilmosnak, Horger Antalnak, Simai Ódónnek a NyUSz-ra vonatkozólag már előbb közölt becses helyreigazításaikért, pótlásaikért őszinte köszönetemet kifejeznem s őket, valamint a Nyelvőr többi dolgozótársait is a »folytatása következik«-re kérem.

SZILY KÁLMÁN.

Könyvészet.

Magyar Oklevélszótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte *Szamota István*. A M. T. Akadémia megbízásából szerk. *Zolnai Gyula*. (Hornyánszky. — Előf. 6 füzetre 9 k., az egész munkára 18 k.) 1. füzet: Aba.—bokros.

M. Népköltési Gyűjtemény. IV. Regös énekek. Gyűjtötte *dr. Sebestyén Gy.* — V. A regösök. Írta *dr. Sebestyén Gy.* (Athenaeum. 6—6 k.)

Schlandt H. Der menschliche Körper. Eine deutsch-magyarische Zusammenstellung von Redensarten und Sprichwörtern.. (Brassói ev. gimn. értesítője.)

Akadémiai Értesítő okt. Szónyomozás (Szilády Á.). Az Ehr. és DomC. forrásaihoz (Katona L.); — nov. Magam-ról I. (Lehr. A.)